

ČTYŘICET LET NAŠÍ KLINICKÉ PSYCHOLOGIE

Osobní svědectví

V r. 1952, kdy jsem končil studium psychologie, jsem už měl za sebou tři roky práce ve zdravotnictví, a to jako psychologický laborant na psychiatrické klinice KU. Klinikou tehdy vedl prof. Zdeněk Mysliveček. Laborantem jsem se stal na přímělu MUDr. K. Freunda, pro něhož jsem od prvního roku studia spolu s několika dalšími studenty psychologie a medicíny sbíral výzkumná data. Poučné byly večery v jeho bytě, kdy zdaleka nešlo jen o výzkumná témata. Živě si vybavuji večer, kdy jsme se dozvěděli o smrti Jana Masaryka. Byli jsme otřeseni a vzpomínám, že Zdeněk Matějček tehdy přesně odhadl, co nás v následujících letech čeká. Netušili jsme však, že to budou čtyři desetiletí...

Freund byl vášnivý badatel, silně ovlivněný novopozitivismem. Jako vzdělaný metodolog byl ve vědě přísný na sebe i na druhé. Pod jeho vlivem jsem si uvědomoval, jak nesnadné je uplatňovat zásady vědeckého přístupu, jde-li o tak složitý předmět, jakým je lidská psychika. Jako laborant, pověřovaný rutinní psychodiagnostikou (k projektivním technikám tehdy přibýly nové testy a dotazníky – Raven, Wechsler, MMPI aj.), jsem býval dosti nejistý, když jsem měl na základě testových výsledků formulovat diagnostické závěry.

Jestliže mě Freundův vzor komplikoval život při rutinním testování, byla pro mne naopak účast na Freundových výzkumných projektech výtečnou průpravou pro pozdější vlastní výzkumnou činnost. Možná říci, že tento člověk – nyní osmdesátiletý vědec, žijící v Kanadě – je uznávanou autoritou nejen ve světové sexuologii (viz mj. zpráva prof. Rabocha v České a Slovenské psychiatrii č. 2, 1995), ale je také uznávaným představitelem striktně vědeckého přístupu ke zkoumání v oblasti psychopatologie. Řada z nás měla možnost s ním spolupracovat a někteří se stále k němu hlásí jako ke svému učiteli. Mnohé studenty také ovlivnil svými vysokoškolskými kurzy.

Po ukončení studia a po zařazení do nové zřízené nomenklaturní funkce „klinický psycholog“ jsem na psychiatrické klinice nadále plnil hlavně úkoly diagnostické. K samostatnému diagnostickému uvažování, založenému nejen na „testových“ datech, ale také na podrobném klinickém vyšetření, jsem se odhodlával jen pozvolna. Bylo mi jasné, že lékaři uvěří spíše osvědčeným „standardním“ metodám, poskytujícím zdánlivě objektivní a poměrně jednoznačné informace, než klinickým „dojmům“ z rozhovoru a pozorování, navíc pocházejícím od začátečníka. Proto jsem někdy volil postup, který zřejmě není hodný následování: z výsledků testových metod jsem k argumentaci využíval hlavně ty, které neodporovaly závěrům mého klinického vyhodnocení. Určitou oprávněnost takového postupu jsem shledával v „pracovním stylu“ prof. Vondráčka, který tehdy ještě nebyl přednostou kliniky, ale mně v té době oficiálně šéfoval.

Prof. Vondráček, od jehož narození letos uplynulo sto let, byl osobností zcela mimořádnou. Jako člověk s mnohostranným vzděláním dokázal lépe než druzí chápat souvislosti mezi jevy biologickými a psychologickými. Svými projevy a články a svou odbornou funkcionářskou a organizační činností přispěl v nemalé míře k rozvoji naší přírodovědně orientované psychologie a k jejím aplikacím v medicíně. Už v roce 1924, tedy před 70 lety, jako mladý lékař publikoval v Ruchu filosofickém práci nazvanou „Nač by se nemělo v psychologii zapomínat“. Upozorňuje v ní, že vztahy k „duši“ a jejím projevům nemá jen kůra mozková, ale také mnohé další orgány a funkce tělesné. Článek uzavírá konstatováním, že „ze součinnosti biologie, fyziologie, chemie, endokrinologie, neurologie, psychopatologie a last not least antropologie může psychologie jen získat.“ Medicínská zkušenost na jedné straně a intenzivní zájem o psychologii na straně druhé vedly logicky k tomu, že po psychofarmakologii byla v r. 1939 prof. Vondráčkovi rozšířena venia docendi na lékařskou psychologii.

Intimní vztah k psychologii se obráží ve veškeré Vondráčkově přednáškové a publikační činnosti. Mnohé z toho, co publikoval, má co říci i dnešní generaci. Programovou aktuálnost např. neztratila jeho přednáška, pronesená před 40 lety na I. celostátní konferenci zdravotnických psychologů v Praze, a to na téma „Klinická psychologie a vnitřní lékařství“. (Lze si ji přečíst v Čs. psychologii, 1957, č.2.) Pozoruhodný vztah k současnosti má také Vondráčkova přednáška, vysílaná v roce 1965 Čs. rozhlasem při příležitosti jeho životního jubilea. Její podstatná část je přetištěna v tomto čísle Propsy. (Případného zájemce o bližší zhodnocení Vondráčkova díla ve vztahu k psychologii pak odkazují na svůj článek v Čs. psychologii č.2, 1965, sepsaný k témuž jubileu.)

Jaké byly začátky klinické psychologie na naší katedře? V už zmíněném roce 1952 mne prof. Jan Doležal, tehdejší vedoucí katedry psychologie, přizval k poradě na téma: co udělat, aby se vyhovělo silící potřebě uplatnění psychologie v našem zdravotnictví a aby absolventi – psychologové byli lépe připraveni na to, co se od nich v oblasti péče o lidské zdraví čeká. Třetím účastníkem porady byl tehdy ještě docent, později akademik Servít. Prof. Doležal se ukázal být dobrým „prognostikem“, ostatně ne poprvé. Ač byl jiného aplikačního zaměření, správně odhadl, že ve zdravotnictví mají psychologové zvlášť slibnou perspektivu. Jako vedoucí katedry (a čelný funkcionář fakulty) také dokázal vytvořit potřebné podmínky pro solidní přípravu budoucích „zdravotnických“ psychologů. Ve školním roce 1953/54, krátce po zavedení jednotně plánovaného studia s povinnými zápočty a zkouškami po jednotlivých semestrech, byly na katedře psychologie FF UK ustaveny dvě specializace: „zdravotnická“ a „nápravně pedagogická“. Až po třech letech, tj. od šk. r. 1956/57, byla zřízena třetí, tzv. „výrobní“. S malými změnami se soustava tří specializací udržela dalších skoro dvacet let.

Už ve školním roce 1953/54 se na výuce podíleli vynikající odborníci: bioložka Hašková a fyziolog Servít, pedopsychiatr Apetaur a psychiatr-sexuolog Freund.

V nejbližších následujících letech, a to v souvislosti se zřízením uvedené specializace, k nim přibyla další, později slavná jména lékařů: přehled klinické patologie a psychologii nemocných přednášel Vondráček, poruchy dětského vývoje Brachfeld a Fischer, základy neuropatologie Dobiáš a Haas, psychoterapii s cvičením zajišťovali Haas, Vlček (=Wolf) a Knobloch, přehled psychiatrických terapií přednášel Janda, základy pediatrie Hostomská. Všichni jmenovaní byli externími učiteli, samozřejmě – ne jako dnes, kdy jsme v situaci často nevyslyšených prosebníků – fakulta je za jejich činnost odměňovala. Přednášeli dobře a rádi.

S odstupem let se mi jeví tehdejší úroveň univerzitní přípravy psychologů pro činnost ve zdravotnictví jako velmi solidní. Je třeba si uvědomit, že padesátá léta nebyla jen obdobím politických procesů, poprav a persekucí, ale byla také obdobím radikálních zásahů do vývoje řady vědeckých oborů, zejména věd o člověku a společnosti. Oficiálně se směla pěstovat pouze psychologie „marxistická“. Jediným zdrojem hodným následování byla psychologie sovětská a vše co přicházelo ze Západu bylo zavrhováno jako produkt buržoazní ideologie a tudíž jako „nevědecké“. Útlakem trpěla nejen teoretická psychologie („na indexu“ byla hlavně sociální psychologie a analytické směry v psychologii osobnosti), ale de facto veškerá empirická, zejména experimentální psychologie: „správné“ totiž bylo jen to, co se slučovalo s obecnými poučkami marxismu-leninismu. Oficiálně byly zakázány také testové metody. Jak to bylo ve skutečnosti, alespoň na psychiatrii, mohu demonstrovat svou osobní zkušeností. V době, kdy jsem pracoval pro dětské oddělení kliniky, jeho vedoucí doc. Apetaur nejenom trval na testování, ale také požadoval kvantitativní stanovení inteligenční úrovně dětí. Ústupek byl jen v tom, že na jeho žádost jsem psal do závorek pouze číslo, bez označení IQ.

V době totality bylo zdravotnictví – vyjádřeno současnou terminologií – jakousi „chráněnou zónou“ pro psychologii. Snad to bylo tím, že hodnota lidského zdraví má svou váhu v jakémkoli režimu, snad na tom mělo určitou zásluhu i to, že jsme dokázali od samého počátku vytvářet dobré vztahy s lékaři, zejména psychiatry a pediatry. Ti pak měli o širší spolupráci zájem. Do „chráněné zóny“ zdravotnictví se také uchýlovali ti psychologové, jejichž pracoviště byla zrušena, protože svou koncepcí odporovala marxistické ideologii. (Šlo např. o Čs. ústav práce.) Počet míst pro psychology se rozšiřoval, stoupala také aktivní účast psychologů na lékařských konferencích a sjezdech, s lékaři i samostatně publikovali psychologové v lékařských časopisech. Ve výzkumu vítali lékaři spolupráci s psychology také proto, že ti byli většinou lépe připraveni po stránce metodologické a matematicko-statistické. Psychologové byli přijímáni za členy Čs. lékařské společnosti J. E. Purkyně a jmenovitě v její psychiatrické a pediatrické sekci úspěšně rozvíjeli samostatnou odbornou činnost. Do redakční rady časopisu Čs. psychiatrie byl za psychology jmenován prof. Doležal a v této funkci setrval až do roku 1964, kdy jsem ho vystřídal já. Ještě na konci šedesátých let byla – v porovnání s dalšími zeměmi sovětského bloku – naše klinická psychologie na velmi dobré úrovni. Částečná stagnace nastala po sovětské okupaci Československa v r. 1968. Avšak i pak jsme ve zdravotnictví mohli pokračovat

v různých aktivitách, které nebyly pochuti tehdejšími „ideologickým“ hlídačům naší psychologie (hlavně členům Ústředního výboru Čs. psychologické společnosti). Pokračovalo se např. v tradici klinicko-psychologických dnů, hojně navštěvovaných nejenom klinickými psychology. Příznačné bylo, že u soudruhů vyvolávaly nelibost zejména akce s etickou tematikou...

Ještě jednou poznámkou se vraťme do let padesátých. Na začátku své interní vědecké aspirantury na katedře psychologie FF UK (tehdy vlastně byl oficiální název fakulty jiný, a to „filosoficko-historická“), konkrétně na jaře v r. 1953, jsem založil „Kroužek pro klinickou psychologii“. V prvním roce své činnosti sdružoval kroužek přes 30 členů – psychologů, kteří pracovali ve zdravotnických a příbuzných zařízeních. Většinou to byla psychiatrická a pediatrická pracoviště, převážně v Praze, ale také mimopražské léčebny, Krajské ústavy národního zdraví, Záchytné dětské domovy, kliniky a oddělení nemocnic atd. Ve školním roce 1955/56 měl už Kroužek své stanovy, časový plán rozpracovaný na jednotlivé měsíce a adresář, zahrnující více než padesát psychologů a několik lékařů, kteří rovněž byli zváni na pracovní schůzky. O předsednictví jsme požádali prof. Stavěla, funkce tajemníka jsem se ujal já a z lékařů se na činnosti Kroužku nejvíce podílel dr. Freund. Je zajímavé procházet dokumenty z doby před 40 lety. Např. v „pracovní skupině“ Kroužku, která sdružovala 21 neaktivnějších členů, čteme mj. tato jména: Matějček, Langmeier, Kubička, Břicháček, Hoskovec, Hermochová, Štikar, Kolářský...

Dobové kritice se ovšem nevyhnula ani práce Kroužku. Svědčí o tom mimo jiné zápis ze schůzky konané 14. prosince 1954, které předsedal prof. Stavěl. Místo referátu as. Dr. Fischera, který se nedostavil, byla k tématu „psychologické otázky v problému schizofrenie“ pouze improvizovaná diskuse. Diskusi přerušil a po přestávce se ujal slova prof. Doležal. Ten, vědom si zřejmě své politické odpovědnosti, „promluvil nejprve o významu mírového hnutí při příležitosti manifestačního shromáždění, konaného též den v Praze. Potom provedl kritické zhodnocení průběhu diskuse... Důrazně zamítl způsob, jakým se vedla debata, vytykal především metodický formalismus, vágní zacházení s kvantitativními metodami, nedostatek hlubšího pohledu... Ukázal na nutnost objasňovat základní otázky ze stanoviska současné vědecké psychologie a na neplodnost postupu, při němž se uvažuje o metodách bez souvislosti s věcnými problémy...“ (Citováno z původního zápisu ze schůzky.)

Dostáváme se k poslední čtvrtině našeho století. V roce 1975 byla katedra rozdělena na čtyři samostatné útvary a po jejich opětovném sloučení v roce 1980 byla zachována struktura čtyř oddělení katedry. Z nich největší tvoří tradičně oddělení klinické psychologie. V jakém stavu je v současné době toto oddělení, jaké úkoly plní a jaké by asi plnit mělo, co se jakž takž daří a co ne - to bude předmětem sdělení v některém z příštích čísel Propsy.